

ЗБОРНИК

ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XVIII/2

НОВИ САД

1975

ЈЕДАН ПОКУШАЈ ДЕФИНИСАЊА СРПСКОХРВАТСКИХ РЕЧИ

БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ

У В О Д

1. У својој књизи *Pravci u lingvistici* проф. др Милка Ивић каже о Александру Белићу и ово: „Njegova velika zasluga leži u tome što je ukazao na značaj ispitivanja funkcije (= službe) reči u rečenici za razumevanje osnovnog principa organizacije jezika i tvorbe reči i što je insistirao na potrebi da se, radi pravilnog osvetljavanja jezičkih pojava, reči ispituju istovremeno s pogledom na sve tri njihove dimenzije: na značenje, sintaksičku funkciju i oblik“ (*Pravci u lingvistici*, Treće, dopunjeno izdanje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, 87). Поводом схватања А. Мартинеа (André Martinet) М. Ивић пише: „Njegovo je ubeđenje da se jezička ispitivanja moraju sprovoditi sa doslednim vođenjem računa o sva tri aspekta kojim se odlikuje jezički fenomen: o funkcionalnom, o značenjskom i o obličkom aspektu. Ovim stavom Martinet nastavlja najbolje tradicije tipično evropskog opštelingvističkog razmišljanja iz prve polovine ovog veka (jugoslovenski lingvista A. Belić, na primer, koji inače nije usvajao strukturalizam, imao je isto ubeđenje...“ (нав. дело, 130).

2. Циљ је овоме раду покушај дефинисања десет врста српскохрватских речи узимајући у обзир и њихово значење, и њихову функцију и њихов облик. То чиним зато јер сматрам да се на тај начин најјасније може показати која се основна и најопштија значења исказују помоћу десет врста српскохрватских речи и како се она исказују њима. Разуме се да ће се ове дефиниције односити на праве (основне) речи, тј. на оне речи појединих врста код којих постоји јединство значења, функције и облика. Можда ове дефиниције нису довољно „лапидарне“, али, у накнаду за то, теже да буду исцрпније и комплетније. После тога ћу табеларно приказати смисао ових дефиниција. На крају ћу дати закључак.

3. Десет врста српскохрватских речи сврстава се у три основне категорије:

- I. речи са деklinацијом:
 - 1) именице,
 - 2) придеви,
 - 3) заменице,
 - 4) бројеви (кад су деklinабилни);
- II. речи с конјугацијом:
 - 1) глаголи;

III. непроменљиве речи:

- 1) бројеви (кад нису деклинабилни),
- 2) прилози,
- 3) предлози,
- 4) везници,
- 5) речце,
- 6) узвици.

Овим ћу редом давати дефиниције правих (основних) српскохрватских речи. Приликом стилизације дефиниција служио сам се овим Белићевим делима: 1) *Грамађика српскохрватског језика*, за I разр. (II изд., Бгд., 1933), за II разр. (Бгд., I изд. 1932, II изд. 1934), за III разр. (Бгд., 1933), 2) *О језичкој њрироди и језичком развјуку*, I књ. (Бгд., 1941), II књ. (Бгд., 1959), 3) *Савремени српскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи* (Бгд., 1949). Литературу наводим овде зато да рад не бих оптерећивао цитатима.

I. Речи са деклинацијом

4. *Именице* су по значењу предметске а по функцији самосталне речи; када је реч о обличју, могу: а) имати тројак облик: на сугласник (*сѓн; сѓвѓр*), на вокал а (*жѓна*) и на вокал о или е (*сѓло, ѓдље; ѓлѓме, нѓбо*); б) бити мушког (*сѓн*), женског (*жѓна; сѓвѓр*) или средњег рода (*сѓло, ѓдље; ѓлѓме, нѓбо*); в) бити у једнини (*сѓн; — жѓна, сѓвѓр; — сѓло, ѓдље; ѓлѓме, нѓбо*) или множини (*сѓнови; — жѓне; сѓвѓри; — сѓла, ѓдља; ѓлемѓна, нѓбѓса*); г) деклинирати се по четири врсте: α) *сѓн; сѓло, ѓдље; — β) ѓлѓме, нѓбо; — γ) жѓна; — δ) сѓвѓр*.

5. *Придеви* значе сталну одредбу (= значење) којом се предмет што га обележава именица ближе одређује (= функција) и слажу се с именицом у роду (*велики град, велика кућа, велико село*), броју (*велики градови, велике куће, велика села*) и падежу (*великих градова, великих кућа, великих села* (= обличје). — Треба поменути још две особине српскохрватских придева: 1) неодређени и одређени облик (с посебним значењима и функцијама); 2) поредбу придева. — Неодређеним придевским обликом износи се нова, дотле непозната, случајна особина (*Куйи ми црни шешир*). Одређеним придевским обликом износи се позната особина (*Дај ми црни шешир*). Неодређени придевски облик употребљава се обично као именски део предиката (*Он је био ведар и расѓлоложен*) а одређени — као атрибут. Неодређени и одређени придевски облик немају исту парадигму. — У вези с поредбом придева три су облика у српскохрватском: позитив, компаратив и суперлатив. Позитив је обичан придевски облик који не показује да се врши поређење (*ѓамѓѓан*). Компаративом се износи да једно лице или један предмет имају неку особину у већем степену него друго лице или други предмет (*Памѓѓнији ѓѓѓушѓѓа*). Суперлативом се износи особина каквог лица или предмета у највећем степену (*најѓѓамѓѓнији*). Позитив може бити и у неодређеном и у одређеном облику. Компаратив и суперлатив увек су у одређеном придевском облику.

6. *Заменице* су упућивачке речи (= значење). Када је реч о функцији, именичким се заменицама упућује на лице или предмет који се подразумевају, тако, личном заменицом за прво лице (јдн. *ја̄*; мн. *мӣ*) лице које говори обележава само себе као вршиоца радње, личном заменицом за друго лице (јдн. *тӣ*; мн. *вӣ*) лице које говори назива лице којему говори, личном заменицом за треће лице (јдн.: м. р. *он*, ж. р. *она*, ср. р. *оно*; мн.: м. р. *они*, ж. р. *оне*, ср. р. *она*) или се замењује познато лице одн. познати предмет или се на њих упућује, заменицом *ко* упућује се на лице о којем се пита, заменица *шта* односи се на ствар о којој се пита и д. Придевске заменице имају функцију сличну придевској: ближе одређују именице, мада нешто друкчије него придеви; одатле заменице: а) присвојне (*мој дом* и д.), б) показне (*овај дом* и д.), в) упитне (*чији дом*), г) односне (*Пас који лаје не уједа*), д) неодређене (*некакав дом*), ђ) одричне (*Живи као ницији њас насред сокака*), е) опште (одређене) (*Сав во уђе, а рогови не могуше*). Када је реч о обличју, именичке заменице имају нарочиту промену по падежима и бројевима (*ја̄*, *мене* и д.; *мӣ*, *нас* и д.), а придевске се слажу с именицама у роду (*мој оцац, моја маји, моје воће* и д.), броју (*моји другови*) и падежу (*Свака је ишца у свом гнезду најјача*).

7. *Бројеви* су речи којима се обележава количина јединки (= значење). Када је реч о функцији, бројеви показују или колико је јединки на броју (основни, кардинални бројеви: *Нас је било дванаесџ другава*), или које су по реду (редни бројеви: *јрви*) или колико их је у збиру (збирни бројеви: *Имала је шроје деце*). По обличју бројеви су или непроменљиве речи или се деклинирају: од основних: *један, два, шри, чешири* (*Муња грома надиграла | Двема шрима јабукама | И чеширма наранчама*); редни — као придеви у одређеном облику; од збирних: *двоје, шроје* и *чешворо* (ређе).

II. Речи с конјугацијом

8. *Глаголи* су речи које значе радњу (*Пише књигу Вукашине краљу*), стање (*Боловао за девџ година*) или бивање (*Или грми, ил' се земља шресе*) (= значење). Функција им је приписивање радње, стања или бивања каквом лицу или предмету за извесно време. По обличју — мењају се по лицима (прво — *шресем* и сл., друго — *шресеш* и сл., треће — *шресе* и сл.), броју (једнина — *шресем* и сл. и множина — *шресемо* и сл.), временима (за садашњост: презент — *шресем* и сл.; за прошлост: аорист — *шресох* и сл., имперфекат — *шресијах* и сл., перфекат — *шресао сам* и сл., плусквамперфекат — *бејах шресао* и сл.; за будућност: футур — *шрешћу* и сл., егзактни футур — *будем шресао* и сл.) и начинима (императив — *шреси* и сл., потенцијал — *ја бих шресао* и сл.); у глаголску систему улазе још: глаголски придеви (а) глаголски придев радни — *шресао, шресла, шресло, шресли, шресле, шресла* — употребљава се уз помоћне глаголе за творбу перфекта, плусквамперфекта, егзактног футура и потенцијала; б) глаголски придев трпни — *шресен, шресена, шресено, шресени, шресене, шресена* — употребљава се уз помоћне глаголе за творбу трпног стања), глаголски прилози (непроменљиви су: глаголски

прилог садашњи — *ӣресући* и сл., глаголски прилог прошли — *ӣресавиши* и сл.) и инфинитив (такође непроменљив — *ӣрестии*).

III. Непроменљиве речи

9. *Прилози* су непроменљиве речи (= обличје) које ближе одређују глаголе, придеве, прилоге и именице (= функција) по месту (*горе*), количини (*много*), каквоћи (*добро*), времену (*зими*) и начину (*врло*) (= значење).

10. *Предлози* су, према Белићу, непроменљиве речи (= обличје) којима се ближе одређују падежни односи у реченици (= функција) на основу њиховог слагања са значењем падежа (= значење).

11. *Везници* су непроменљиве речи (= обличје) којима се везују речи и реченице да би се показали односи међу појавама о којима је реч (= функција). Када показују односе међу независним реченицама, везници по значењу могу бити: саставни (*Оне долазе свако подне овде на језеро ӣе се кујају*), раставни (*Воља ӣи доћи воља ӣи не доћи*), супротни (*Ја ӣебе избавих, а себе погубих*), искључни (*Из оне жабје изађе красна девојка, само жабља кожа осиане на земљи*), закључни [*Кокош ӣије, а на небо гледа (да је не би јасӣреб ӣреварио; дакле и човек ӣако ваља да се чува)*]. Када показују однос међу зависним реченицама, везници по значењу могу бити: намерни (*Идем да куим књигу*), жељни (*Желим да будеш славан и чувен*), последични (*И ӣу мајка ӣврда срца била да од срца сузе не ӣустила*), односни (*У овом крају има много људи који лепо ӣевају*), временски (*Кад ујуӣру сване, нигде ни једнога Турчина не беше*), поредбени (*Немања је умро у Хиландару, као ӣио сведочи Хиландарски ӣишик*), узрочни (*Жали Шарац ӣебе господара, јер ӣеӣе се брзо расӣануӣи*), изрични (*Целу му истӣину оӣкријем како су пошли да сесӣре ӣраже*), зависноупитни (*Пиша га да ли ӣе доћи*), допусни (*И ӣако они — ӣремда су били најбогаӣији кнезови у Србији — науме да се ӣобуне*), погодбени (*Ако би се замешнула кавга, ӣешко оном ко ј' најближе Марка*).

12. *Речце* су непроменљиве речи (= обличје) којима се показује однос једнога појма означеног одређеном речи према другим појмовима означеним другим речима у реченици (= функција), од чега зависи и њихово значење (*и он ӣе доћи*, где је *и* појачајна речца).

13. *Узвици* су непроменљиве речи (= обличје) којима се исказују различита расположења (= функција) од чега зависи и њихово значење (*јао* = узвик за исказивање бола).

IV. Табеларни ӣреглед дефиниција српскохрватских речи

14. Ове се дефиниције могу табеларно приказати овако:

значење	функција	облик
---------	----------	-------

И М Е Н И Ц Е

предметске речи	самосталне речи	
		Могу: а) имати тројак облик: на сугласник (<i>сѝн</i> ; <i>сѝвѝр</i>), на вокал а (<i>жѝдна</i>) и на вокал о или е (<i>сѝло</i> , <i>ѝдље</i> ; <i>ѝлѝме</i> , <i>нѝбо</i>); б) бити мушког (<i>сѝн</i>), женског (<i>жѝдна</i> , <i>сѝвѝр</i>) или средњег рода (<i>сѝло</i> , <i>ѝдље</i> ; <i>ѝлѝме</i> , <i>нѝбо</i>); в) бити у једнини (<i>сѝн</i> ; — <i>жѝдна</i> , <i>сѝвѝр</i> ; — <i>сѝло</i> , <i>ѝдље</i> ; <i>ѝлѝме</i> , <i>нѝбо</i>) или множини (<i>сѝнови</i> ; — <i>жѝдне</i> , <i>сѝвѝри</i> ; — <i>сѝла</i> , <i>ѝдља</i> ; <i>ѝлемѝна</i> , <i>небѝса</i>); г) деклинирати се по четири врсте; а) <i>сѝн</i> ; <i>сѝло</i> , <i>ѝдље</i> ; — б) <i>ѝлѝме</i> , <i>нѝбо</i> ; — г) <i>жѝдна</i> ; — д) <i>сѝвѝр</i> .

П Р И Д Е В И

значе сталну одредбу	значе сталну одредбу којом се предмет што га обележава именица ближе одређује	
		Слажу се с именицом у роду (<i>велики град</i> , <i>велика кућа</i> , <i>велико село</i>), броју (<i>велики градови</i> , <i>велике куће</i> , <i>велика села</i>) и падежу (<i>великих градова</i> , <i>великих кућа</i> , <i>великих села</i>). — Треба поменути још две особине српскохрватских придева: 1) неодређени и одређени облик (с посебним значењима и функцијама); 2) поредбу придева.

З А М Е Н И Ц Е

упућивачке речи	Именичке заменице	
	Именичким се заменицама упућује на лице или предмет који се подразумевају.	Имају нарочиту промену по падежима и бројевима.
	Придевске заменице	
	Ближе одређују именице, мада нешто друкчије него придеви.	Слажу се с именицама у роду, броју и падежу.

значање	функција	облик
---------	----------	-------

Б Р О Ј Е В И

Обележавају количину јединки.

Показују или колико је јединки на броју (основни), или које су по реду (редни), или колико их је у збиру (збирни).

Или су непроменљиве речи или се деклинирају: од основних: *један, два, три, четвори*; редни — као придеви у одређеном облику; од збирних: *двоје, троје и четворо* (ређе).

Г Л А Г О Л И

Значе радњу, стање или бивање.

Приписивање радње, стања или бивања каквом лицу или предмету за извесно време.

Мењају се по лицима, броју, временима и начинима. У глаголску систему улазе још: глаголски придеви (радни и трпни), глаголски прилози (садашњи и прошли) и инфинитив.

П Р И Л О З И

место (*горе*),
количина (*много*),
каквоћа (*добро*),
време (*зими*),
начин (*врло*).

Ближе одређују глаголе, придеве, прилоге и именице.

Непроменљиве речи.

П Р Е Д Л О З И

Предлозима се ближе одређују падежни односи у реченици (= функција) на основу њиховог слагања са значењем падежа (= значење).

Непроменљиве речи.

В Е З Н И Ц И

Када показују односе међу независним реченицама: саставни, раставни, супротни, искључни. Када показују односе међу зависним реченицама: намерни, жељни, последични, односни, временски, поредбени, узрочни, изрични, зависноупитни, допусни, погодбени.

Везују речи и реченице да би се показали односи међу појавама о којима је реч.

Непроменљиве речи.

значање	функција	облик
---------	----------	-------

РЕЧЦЕ

Показују однос једнога појма означеног одређеном речи према другим појмовима означеним другим речима у реченици (= функција), од чега зависи и њихово значење.

Показују однос једнога појма означеног одређеном речи према другим појмовима означеним другим речима у реченици.

Непроменљиве речи.

УЗВИЦИ

Узвизима се исказују различита расположења (= функција) од чега зависи и њихово значење.

Узвизима се исказују различита расположења.

Непроменљиве речи.

V. Закључак

15. Правим (основним) речима, дакле, исказују се ова основна значења:

- 1) предметност (именицама);
- 2) стална одредба (придевима);
- 3) упућивање (заменицама);
- 4) количина јединки (бројевима);
- 5) радња, стање или бивање (глаголима);
- 6) место, количина, каквоћа, време, начин — као глаголска, придевска, прилошка или именичка одредба (прилозима);
- 7) ближа одредба падежних значења (предлозима);
- 8) различита значења која настају везивањем речи и реченица (везницама);
- 9) различита значења која се исказују показивањем односа једнога појма означеног одређеном речи према другим појмовима означеним другим речима у реченици (речцама);
- 10) различита значења која се исказују саопштавањем различитих расположења (узвизима).

Ово су, разуме се, најгенералнија значења и то само правих (основних) српскохрватских речи. Конкретније значењске лексичке категорије могу се утврдити семантичком анализом деривационих процеса у српскохрватском језику. То сам учинио у своме раду *Основни деривациони принципи у савременом српскохрватском књижевном језику*, објављеном у Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXIX, св. 3—4 (1973) 215—225. У значењске лексичке категорије долазе и фразеолошки обрти. Две су основне ка-

тегорије фразеолошких обрта у српскохрватском: 1) фразеолошки обрти по структури једнаки реченици; 2) фразеолошки обрти по структури једнаки синтагми. Предмет синтаксичко-семантичке морфологије јесу фразеолошки обрти по структури једнаки синтагми. О свему овоме писао сам у својој раду *Основни типови фразеолошких обрта у савременом српскохрватском књижевном језику*, који се налази у штампи у Нашем језику, књ. XXI, св. 1—2 (1974).

Сем лексичких, у српскохрватском се језику речима и њиховим облицима исказују и синтаксичка значења. Више је синтаксичких значењских система. Основни су:

I. Речи са деклинацијом образују систем падежних значења у којем се могу установити основне значењске категорије. О њима сам писао у својој раду *Основне значењске категорије српскохрватских падежа у светлости Белићеве синтагматике*, објављеном у Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXXVIII, св. 3—4 (1972) 215—233.

II. Глаголске речи образују ове конјугацијске значењске системе:

- 1) Системи стварних глаголских значења
 - а) Систем глаголског вида
 - б) Систем глаголског рода
- 2) Системи лица и броја
- 3) Систем глаголских времена
- 4) Систем глаголских начина
- 5) Глаголски придеви
- 6) Глаголски прилози
- 7) Инфинитив.

О њима сам писао у својој раду *Основни значењски системи српскохрватских глаголских облика у светлости Белићевих схваћања*, примљеном за штампу у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, књ. XVIII, св. 1 (1975).

На овај начин може се установити семантичко-синтаксичка морфологија савременог српскохрватског књижевног језика. Надам се да ћу о основним принципима ове области науке о нашем језику ускоро објавити посебан рад. Хтео бих, међутим, већ сад да покушам ближе објаснити термин *семантичко-синтаксичка морфологија*.

Као што је познато, у нашој су науци питања деривације најчешће обрађивана тако што су, када је нпр., реч о изведеним речима, анализирани суфикси сваки за себе, иако речи њима изведене могу имати различита значења. То се ипак може схватити као више морфолошка него семантичка анализа. Слично је и с анализом падежне и глаголских система: анализирана су, у већини случајева, сва значења појединих падежа и појединих глаголских облика понаособ, а познато је да ти облици често могу имати најразличитија значења. Да наведем само два примера. Први. Познато је да инструментал с предлогом *с(а)* значи друштво или заједницу. Међутим, ова синтагма може имати и аблативно значење (*Расијавио сам се са друштвом*). У вези са другим примером подсећам на познату чињеницу да се обликом презенте може обележити и садашњост, и прошлост и будућност. Зато ми се чини да се оваква

анализа синтаксичких значења појединих облика може сматрати морфолошким синтаксом.

Ни у ком случају и не помишљам да оспоравам исправност таквога рада, а још мање да оспоравам непроцењиву вредност резултата до којих се дошло применом оваквих метода. Хоћу само да укажем на то да у језику исто тако постоје и сасвим јасно одређени значењски системи и категорије. Неопходно је, зато, установити који све облици (морфолошки схваћени) учествују у реализацији појединих значењских категорија, како семантичких тако и синтаксичких. То је, по моме схватању, задатак семантичко-синтаксичке морфологије.

Београд

Berislav M. Nikolić

AN ATTEMPT AT DEFINING WORDS IN SERBO-CROATIAN

Summary

The ten classes of words in Serbo-Croatian are classified in the present paper into three categories: I. words with a declension (nouns, adjectives, pronouns, numerals — when declinable); II. words with a conjugation (verbs); III. undeclined words (numerals — when indeclinable, adverbs, prepositions, conjunctions, particles, interjections). The author defines Serbo-Croatian words by taking into account their meaning, function, and form. Thus he applies the concept of Professor Aleksandar Belić, which has also been accepted by modern linguistics (Milka Ivić, *Pravci u lingvistici* [Trends in Linguistics], third, enlarged edition, pp. 87 and 130).

On the basis of the above considerations, the present author arrived at the most general meanings expressed by words in Serbo-Croatian as individual classes. In the Conclusion, the other systems of meaning and categories of words in Serbo-Croatian are also stated: derivational, phraseological, declensional, and conjugational. The author finds it necessary to establish all the forms participating in the realization of the individual categories of meaning, emphasizing the need for such a study in the semantic-syntactic morphology of the modern Serbo-Croatian literary language.